

Settings / Т.П. Ткачук // Sociolinguistics Symposium 19. – Berlin. – 2012. – Aug 21–24. – p. 97.

6. Ткачук Т. Формування українсько-російського білінгвізму впродовж трьох поколінь (на прикладі міста Вінниці) / Т. Ткачук // Науковий вісник Криворізького національного університету. Філологічні студії : збірник наукових праць. – Кривий Ріг. – 2013. – Вип. 9. – С. 415–420.

*Стаття рекомендована до друку
доктором філол. наук, доцентом кафедри української мови
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
Слободинською Т.С.*

Стаття надійшла до редакції 20 січня 2014 року

УДК 82-343(477)

**Олена Фетісова
(м. Луганськ, Україна)**

ТРАДИЦІЙНЕ Й АВТОРСЬКЕ В МІФОТВОРЧОСТІ ГАЛИНИ ПАГУТЯК (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ «КОРОЛІВСТВО»)

У статті розглянуті особливості авторської інтерпретації міфологічних образів та створення неоміфів на прикладі пригодницького роману Галини Пагутяк «Королівство». Міфологічна складова в ньому реалізується, зокрема, через елементи фентезі та створення двох паралельних світів, які відповідають реальному та інфернальному простору. Традиційні фольклорні образи демонологічних істот були порівняні з авторськими варіантами, які відрізняються осучасненням

та національним колоритом.

Ключові слова: міф, міфологема, неоміф, міфотворчість, демонологія, реальне, інфернальне, простір.

В статье рассмотрены особенности авторской интерпретации мифологических образов и создание неомифов на примере приключенческого романа Галины Пагутыак «Королевство». Мифологическая составляющая в нем реализуется, в частности, через элементы фэнтези и создание двух параллельных миров, которые соответствуют реальному и инфернальному пространству. Традиционные фольклорные образы демонологических существ были сравнены с авторскими вариантами, которые отличаются осовремениванием и национальным колоритом.

Ключевые слова: миф, мифологема, неомиф, мифотворчество, демонология, реальное, инфернальное, пространство.

The article describes the features of the author's interpretation of mythological images and creation of neomythson the example of HalynaPahutyak's adventure novel «The Kingdom». Mythological part of the novel is realized through the elements of fantasy and the creation of two parallel worlds: the real and the infernal. Traditional folklore images of demonological creatures were compared with the author's myths. These variants are characterized by contemporization and national color.

Keywords: myth, mythologeme, neomyths, mythmaking, demonology, real, infernal, space.

Тенденція до методологічної переорієнтації сучасного літературознавства на досягнення його світоглядних та філософських засад дає змогу по-новому підійти до розуміння головних культурно-психологічних особливостей художньої творчості. Навіть побіжний аналіз цих світоглядних принципів засвідчує тяжіння творчого процесу до залучення споконвічних міфологічних символів та образів, які стають частиною глибинної символічно-

світоглядної детермінації творчості. Художня творчість перейняла від міфології не лише здатність представляти загальні уявлення як конкретно-чуттєві образи, а й синкретизм мови, міфологеми та міфеми, метафоричний спосіб мислення.

Не зважаючи на це, вплив міфу на художній текст не завжди помічався й не завжди використовувався митцями свідомо, а оприявнювався «сам по собі» незалежно від естетичних суб'єктивних намірів. Історія наукового вивчення взаємодії міфу й творчої свідомості зосереджена, насамперед, навколо імен М. Еліаде, Е. Касіра, Дж. Кемпбела, М. Малиновського, Н. Фрая, Дж. Фрезера та інших. У вітчизняному літературознавстві відомі роботи А. Гурдуза, В. Мусій, А. Нямцу, Я. Поліщука, Т. Саяпіної, Т. Шестопалової та інших. Зважаючи на попередній досвід вивчення побутування міфу в художньому тексті, ми трактуємо літературну міфотворчість, по-перше, як специфічне явище культури, коли письменник залучує міф (або його частину) до свого твору, використовуючи при цьому прийоми міфологізації, реміфологізації чи деміфологізації, по-друге, як феномен створення оригінальної міфологічної структури, яка може бути проінтерпретована та міфологізована іншими митцями.

Характерною в цьому плані є творчість української письменниці Галини Пагутяк, зокрема, її роману «Королівство», де на перший план виступає ірраціональність фентезійного світу, в якому активно взаємодіють міфологічні істоти. Серед іманентних рис прози письменниці – тяжіння до химерності й герметизму, глибинна асоціативна метафорика, залучення міфологем, побудова специфічного художнього простору. Міфопоетичні мотиви прози Г. Пагутяк у різних аспектах розглядали А. Артюх (з позиції герменевтики), О. Застеба (у контексті вивчення феномену художнього часу), О. Карабльова (з позиції

екзистенціалістської феноменології), О. Леоненко (у контексті жанру фентезі), Н. Ткачик (у контексті визначення міфологічних особливостей художнього простору), Д. Лукьяненко (з позиції постмодерністського прочитання Сковородинських мотивів) та інші. Проте спеціального аналізу міфосвіту, створеного авторкою, не проводилося. Дослідження ускладнюються тим, що разом із традиційними демонологічними образами, які інтерпретуються відповідно до естетичних потреб, у романах Г. Пагутяк задіяні інфернальні істоти, створені безпосередньо авторською уявою за законами міфотворчості. Тому мета нашої розвідки полягає у з'ясуванні співвідношення реміфологізованих образів і мотивів та авторської міфології. Актуальним вважається питання, чи можна вважати міфологізовані образи, створені письменницею, міфами.

Принципова відмінність між двома точками зору на феномен літературної міфотворчості полягає в «самостійності» авторського міфу. За А. Нямцу, авторський міф обов'язково має сприйматися та інтерпретуватися наступними митцями, в той час як інші дослідники (Г. Грабович, О. Забужко, Т. Мейзерська) вважають подальше опрацювання міфологізованого матеріалу необов'язковою умовою при створенні неоміфу. Проте кваліфікування будь-якого міфологізованого тексту починається з дослідження міфологічної першооснови.

Простір роману «Королівство» складається з принципово відмінних локусів, які Г. Пагутяк називає паралельними світами. При цьому опозиція *свій – чужий* світ стає наскрізною. Реальний простір, з якого читач починає слідувати за героями роману носить назву Серединний світ і відповідає сучасним львівським реаліям 2002 року. Паралельно з ним існує інфернальний світ, представлений Королівством та Імперією, чие буття допускає вільне існування демонічних істот та магії.

Демонологічні істоти, які населяють обидві художні реальності, умовно можна розділити на традиційні (запозичені з існуючої міфології й проінтерпретовані авторкою) та авторські. Обидва типи істот виглядають осучасненими, урбанізованими, пристосованими до існування в межах дитячої фентезі. Всі вони пов'язуються з інфернальним світом. Це відьми, упирі, довгомудики, слинявці, пліснявці, велетенські павуки, вовкулаки, щуролаки, жаболаки, крутиголовці, книжкові гноми та інші. Частина з них може існувати в сучасному світі, переховуючись у міському варіанті підземного світу – катакомбах під Львовом.

Традиційний для українського фольклору образ відьми завжди передбачав певну наближеність до світу людини. В О. Афанасьєва читаємо: «Відуни й відьми живуть між людьми і з вигляду нічим не відрізняються від звичайних смертних, крім невеликого, ретельно приховуваного хвостика. Простолюдин шукає їх у власному середовищі; він навіть вкаже на відомі особи свого села, як на відуна або відьму, і порадить їх остерігатися [1, с. 422]». Згідно зі слов'янською традицією, крім відьом, наділених природним даром, є ті, які отримали свої здібності в результаті відносин з нечистою. Й ті, й інші наділені здатністю до перетворення, зцілення, нічних польотів, впливу на сили природи (викликати посуху, дощ, град, ураган та інше). Як пише П. Іванов, «вчені відьми зліші від природних; на їх рахунок і має бути віднесено більшість сказань про різного роду підступи й спокуси [2, с. 432]».

Образ відьом з роману Г. Пагутяк «Королівство» відповідає традиційним фольклорним уявленням, хоча авторка навмисно доповнює його специфічними характеристиками. Розглянемо цю інтерпретацію на прикладі відьом Гортензії та її матері Олівії – сусідок Люцини. Молодша з відьом була «схожа на циганку.

І косоока [4, с. 17]». Ця характеристика доповнюється елементами ритуальної магії, яку, зазвичай, приписують відьмам. Так, героїня твору впевнена, що чаклунство передбачає вбивство котів, кажанів, жаб, використання зілля й амулетів, а цікавість до нього викликано модою, одночасно з цим заявляючи, що «на тисячу міських відьом, можливо, знайдеться одна справжня [4, с. 18]». А поспілкувавшись з Гортензією, Люцина зазначає, що втомлена, і що сусідка забрала в неї всю енергію. Зовнішність відьом залишається традиційною для народних уявлень: довгі чорні сукні, безформні балахони, розпатлане волосся, амулети на шиї. Таким же звичним залишається ритуал передачі сили від старої відьми молодій: «Тільки у момент смерті відьмак чи відьма здатні віддати свою силу і тільки тому, хто візьме їх за руку [4, с. 29]».

О. Афанасьєв та І. Нечуй-Левицький пов'язують образ відьми з небесною вологою та здатністю впливати на відповідні метеорологічні явища, включаючи вітер, чим пояснюється вміння відьми пересуватися небом: «Уявлення чаклунства всюди нерозривно з польотами й поїздами повітрям, через гори і доли. Звичайними знаряддями повітряних польотів чаклунів і відьом, за німецькими, литовськими і слов'янськими розповідями, служать: мітла (помело, віник), кочерга, рогач, лопата, граблі й просто палиця (милиця) або прут [1, с. 456]». У романі видозмінюється характерний для фольклору засіб пересування відьом. Замість пересування у повітрі, в романі фігурує візок, запряжений четвіркою чорних цапів. Альтернатива такому засобу пересування виступають звичні автобуси та автомобілі. Не зважаючи на осучаснений антураж, заняття відьом залишаються типовими для народної демонології: «у крамницях доливала до сметани води, заганяла пліснявців до підвалів, щоб псував маринади та компоти, підміняла породистих цуциків на цуциків без

роду й племені, напускала тарганів у квартири вельми охайних хазяїв [4, с. 135]». При цьому зазначається, що відьма має здатність вилікувати людину від хвороби, наслану іншою відьмою.

Народна демонологія неоднозначно описує здатність відьом здійснювати добрі справи. Як правило, відьом боялися і звинувачували в небезпечних злочинах, але, в той же час, до них зверталися за допомогою і отримували її. Таким чином, «широкий розмах народної фантазії захопив у поданні про природні і вчених відьом і Відьмачий обидва великі початки життя: початок добра і початок зла в їх вічно триваючої боротьбі, і уособлює ідеї дуалізму [2, с. 432]». Мотив подвійної природи відьми реалізується в епілозі роману, коли демаскуються образи Олівії та Гортензії: перша виконувала роль охоронця королеви Олімпії і насправді «не спалила жодної книжки [4, с. 211]», а друга оселяється за містом, вчиться читати і починає лікувати людей. Таким чином, літературний образ відьми у Г. Пагутяк зберігає дуалістичні риси демонологічного першоджерела, проте піддається осучасненню відповідно до художнього задуму.

Зло в романі Г. Пагутяк представляє певну ієрархію, яка зображується за принципом градації. Спочатку перед читачем з'являється Гортензія, яку Люцина лише підозрює у відьомстві. Справжню загрозу представляє собою «остання Велика відьма у цьому світі» Олівія-Гізелла-Павлонія, матір Гортензії. Саме вона є експертом у клубі книголюбів і визначає, яку з книг варто спалити. Вона пропонує вбити kota головної героїні та спалити її квартиру. Більш масштабним злом є Повелитель, який очолює демонічні сили в Серединному світі. Проте його фігура є локальним ворогом, перемога над яким ознаменовує можливість переходу до паралельного світу Королівства. Іншим рівнем, на якому зосереджена небезпека «національного» масштабу є Імператор, який погрожує захопити владу в Королівстві та

перетворити його на чергову бездуховну тоталітарну державу.

Традиційний фольклорний образ Г. Пагутяк доповнює авторською деталлю: відьми у світі «Королівства» не вміють читати й всілякими засобами знищують книги, пояснюючи пересічним людям свою ваду як рідкісну форму алергії на друкарську фарбу. Характерний для народного уявлення про відьом мотив шабашу зберігається й у Г. Пагутяк, маскуючись парадоксальною назвою «Клуб книголюбів». На цьому шабаші спалюють вкрадені та знайдені книги. Причому чим більш рідкісною та корисною є книга, тим більше задоволення приносить її спалення. Найбільш жаданими для спалення вважають бібліотечні книги.

В українському та білорукому фольклорі міфологема відьми часто виступає поряд з міфологемою упиря (опиря) як заставної сили. Упирі – це «мерці, які за життя були чаклунами, вовкулаками чи взагалі людьми, яких зреклася церква, зокрема: самогубці, п'яниці, єретики, боговідступники, ті, кого прокляли батьки) [1, с. 557]», які здатні проникати в зачинені приміщення, нападати на людей (перш за все, дітей) та пити їх кров. У контексті роману Г. Пагутяк, упирі виступають як велика спільнота демонічних істот, підпорядкованих Повелителю. Описуючи їх поведінку, авторка заперечує розповсюджені думки про їх вразливість до срібла та часнику, залишаючи, проте, страх перед сонячним світлом, наслідки від якого «будуть поважніші, ніж біль голови [4, с. 43]». Місцем проживання упирів стають занедбані будинки та береги підземних річок, де можна легко уникати людей. Готичний антураж, притаманний освоєному упирями простору, авторка доповнює комічними елементами типу всесвітньої мережі Вампірнет, упертого комп'ютера «Тосика» та норавливого Стільця-підступця.

Ще однією демонологічною істотою, пов'язаною з метеорологічними мотивами, є образ вовкулака, який, проте, не є самостійним персонажем фольклору, а виявляється результатом метаморфози чаклуна. Він «виступає в старовинних міфах, як втілення похмурих хмар, руйнівних буревіїв і зимової холоднечі, як демон, який пожирає небесних корів (дощові хмари) і через що наводить на землю неврожай і мор [1, с. 527]». Цей мотив пов'язується О. Афанасьєвим з ритуальним накиданням на шамана шкури вбитої тварини (вовка, ведмедя тощо), що давало змогу перетворитися на цю тварину. У бестіарії Г. Пагутяк вовкулаки згадується поряд з іншими перевертнями – щуролаками, жаболаками та іншими. Вовкулаки можуть бути небезпечними не лише для людини, а й для відьом, бо не контролюють себе у звіриній подобі. «Вовки з людей – і більші, і сильніші, бо у першому своєму людському втіленні регулярно харчуються, та й звикли дбати про здоров'я [4, с. 25]». Отже, авторка розширює межі традиційних суб'єктів, на яких поширюється мотив перевертництва в бік більш розповсюджених тварин, адаптуючи народну міфологію для художніх потреб міської фентезі.

Значно ширше в романі представлені образи анімістичних духів: блукаючих духів, духів природи та духів населених місць. Відповідно до народних уявлень про блукаючих духів, у тексті фігурує Блуд – істота, яка «змушувала годинами кружляти підземними лабіринтами [4, с. 67]». Авторка кваліфікує його як «нечисть», проте не акцентує на ньому сюжетотворчої ролі. Інші персонажі, яких можна зарахувати до цієї категорії – злидники – за своїми характеристиками нагадують фольклорних злиднів, поява яких у дому приносила нещастя. З цього приводу митрополит Іларіон зазначає: «Злидні – це домові карлики, маленькі уособлені істоти, що живуть звичайно там, де й домовик мав би жити, – під піччю або в запічку. Щоб

позбутися Злиднів, треба змінити своє життя, а то змінити й помешкання [3, с. 139]». Появу злиднів дослідник пов'язує з відсутністю домовика, а це, свою чергу, з неправильною поведінкою господарів. На відміну від злидників (злиднів), яких фіксують етнографічні джерела, з'їдлики є результатом авторського міфотворення. Ці істоти мешкають у Граничному світі та харчуються вологою з боліт і туману. Їх життєдіяльність уможливила появу придатних до життя умов у Граничному світі. Але втручання людини спричинило появу злидників (найбільш подібні до злиднів з української демонології) та їх королеви Біди – істот, які поїдали не лише вологу, а й «усе, що селяни та ремісники здобували важкою працею [4, с. 99]». Появою цих істот пояснюється занепад Граничного краю та бідність його мешканців.

Не обмежуючись національним фольклором, Г. Пагутяк адаптує персонажів західноєвропейських легенд до художньо-естетичних потреб твору і вводить до нього образи ельфів та гномів. Разом з англійським словом *ельфи* письменниця вживає на позначення цих істот оказіоналізм *перелітки*, вмотивовуючи його звичкою створінь перелітати з дерева на дерево. За авторською легендою, перелітки були вигнані з Імперії та переселилися до Чарівного лісу, де стали опікуватися деревами. У зв'язку з цим авторка формує навколо цього місця ореол сакрального простору, вводячи заборону на відвідування лісу сторонніми особами: «То було єдине місце, куди не дозволялось нікому заходити... [4, с. 184]». Потрапити до Чарівного лісу можна лише за запрошенням переліток лише на відокремлену межову територію, тому відвідування лісу для персонажів перетворюється на своєрідний ритуал. Беручи за основу західноєвропейські міфи про духів природи, Г. Пагутяк трансформує образи гномів у істот, які опікуються книжками. Паралель між казково-міфологічною традицією та авторською демонологією є експліцитною: «підземні

гноми стережуть багатство від жадібних людей, і книжкові, по суті, роблять те саме [4, с. 199]». За класифікацією В. Проппа, книжкові гноми виконують функцію чарівного помічника, наявного в казках. Вони не лише слідкують за станом книг та охороняють їх від пошкоджень, а й у потрібний час дають Люцині цінні підказки чи допомагають іншим чином. Живучи в «Енциклопедії Королівства», вони поступово дешифрують текст книги, відкриваючи його непосвяченій героїні.

Інші вигадані демонологічні персонажі авторки – слинявці та пліснявці. Живуть у вогких давно не ремонтіваних приміщеннях та шкодять книгам: «Завдяки їм багато книжок залишалось непрочитаними і опинялись на смітнику [4, с. 26]». Г. Пагутяк описує їх схожими на «здеформовану жабу, яка рік просиділа у бочці з цвілими огірками [4, с. 52]». Ці істоти найбільш подібні до образів анімістичних духів з народної демонології, та за своїми характеристиками нагадують духів природи, до яких у народній традиції склалося особливе ставлення. Такі істоти не є підкреслено ворожими чи дружніми для людини. Їх шкідлива дія пов'язується з їх природою, тому у фантастичному світі їх використовують як шкідників та шпигунів, які «загалом милі істоти, хоча й небагаті на розум [4, с. 54]». Ставлення героїв роману до них межує з відразою, але не зі страхом.

Згаданий вище домовик за народною традицією є богом домашнього вогнища, який живе під піччю та охороняє родину та попереджає її у разі небезпеки. Проте численні легенди фіксують протилежні дії домовика, пов'язані з неналежним ставленням до нього господарів. Ця міфологема в романі Г. Пагутяк зазнає осучаснення та видозмінення. Домовик перетворюється на слугу в домі Повелителя, який не дуже люб'язний зі своїм хазяїном та не найкращим чином виконує свої обов'язки. Домовик Спрячик

відповідно до народної традиції волохатий, «маленького зросту із хусткою на голові, як носять хіпі [4, с. 33]». Полюбіє подорожувати автостопом та «покурювати особливе зіллячко [4, с. 33]». Подібними до домовиків стають створені авторською фантазією довгомудики. Вони займаються крадіжкою лампочок у під'їздах, адже мають дуже довгі руки («Люцина зайшла нарешті до під'їзду, де завжди хтось крав лампочки. Хтось із дуже довгими руками [4, с. 12]»). Зовні вони нагадують людину, вкриту довгою рудою шерстю. «Якби не їх величенькі носи, їх можна було б вважати представниками родини приматів [4, с. 26]». Одяг їм здається незручним, тому ним користуються лише найбільш поважні з довгомудиків. За своєю натурою ці істоти є крадіями, які складають чуже майно в місцях проживання й позбавляються його лише тоді, коли звільняють місце для нової здобичі.

До духів населених місць ми зараховуємо привидів, які концентруються навколо Кропив'яного цвинтаря, підземель та Замку. В художньому світі Г. Пагутяк вони найчастіше поводяться вороже, мстяться всім, хто зазіхає на їх землю: «По кілька сот років вони тримались цього місця, черпали силу у власних нещастях [4, с. 41]». Об'єднані ідеєю охорони власного кладовища, чи образи на колишнього господаря, вони переслідують як людей, так і служителів темних сил. Відповідно до народних уявлень, привиди зберігають зовнішність та риси характеру, притаманні їм за життя та не змінюються.

Отже, ми розглядаємо міфотворчість як художньо-естетичний феномен, коли митець, послуговуючись традиційним міфологічним матеріалом інтерпретує його та створює осучаснену та національно зорієнтовану версію відомого міфу або на основі власного досвіду та сприйняття світу створює власний неоміф, який може реінтерпретуватися іншими письменниками. Різні варіанти

побутування міфу в літературному творі характеризуються дифузними відносинами, що ускладнює розмежування інтерпретації міфологічних мотивів та створеного автором міфу. Роман Г. Пагутяк «Королівство» відзначається залученням як традиційних міфологем, так і результатів авторського міфотворення при побудові інфернального простору твору, який здатен існувати паралельно з реальним. Широке застосування засобів міфотворчості дозволяє нам кваліфікувати демонологічні образи, створені авторкою як нові міфи. Використання демонологічних мотивів у романі, а особливо – неоміфів, є засобом демонстрації взаємопроникнення національних та загальнолюдських цінностей, що є перспективним у контексті набуття українською літературою універсальності без втрати особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Афанасьев А.Н. Поэтические воззрения славян на природу / Афанасьев А.Н. – М. : Современный писатель, 1995. – Т. 1. – 840 с.
2. Иванов П.В. Народные рассказы о ведьмах и упырях / П.В. Иванов // Українці : народні вірування, повір'я, демонологія. – К. : Либідь, 1991. – С. 430–497.
3. Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу / Митрополит Іларіон. – К. : Обереги, 1991. – 424 с.
4. Пагутяк Г. Королівство / Пагутяк Г. – Тернопіль : Джура, 2005. – 288 с.

*Стаття рекомендована до друку
доктором філологічних наук, професором
кафедри української мови та літератури СНУ ім. В. Даля
Пустовім В.Ю.*

Стаття надійшла до редакції 15 січня 2014 року